

دوره نامه

رحلت حضرت خدیجه علیها السلام

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
روابط عمومی

السَّلَامُ عَلَيَّ كَمَا أَهْلُ الْبَيْتِ فِيهِ

حضرت خدیجه، رسول اکرم همیشه به یاد محبت‌ها و تلاش‌های او بود. بنابر برخی اقوال خدیجه قبل از ازدواج با پیامبر اکرم با دو نفر دیگر به نام‌های «ابو هاله بن زراره تمیمی» و «عتیق بن عائذ مخزومی» نیز ازدواج کرده بود.

این یاور با وفای رسالت بعد از ۲۵ سال زندگی در کنار حضرت خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله در دهمین سال بعثت در ۶۵ سالگی و در دهم ماه رمضان چشم از جهان فرو بست و قلب رسول خدا صلی الله علیه و آله و مسلمانان را داغدار نمود.

پیامبر اکرم در مورد همسر گرامی خویش می‌فرماید: «خدیجه زنی بود که چون همه از من روی می‌گردانیدند او به من روی می‌کرد و چون همه از من می‌گریختند، به من محبت و مهربانی می‌کرد و چون همه دعوت مرا تکذیب می‌کردند به من ایمان می‌آورد و مرا تصدیق می‌کرد. در مشکلات زندگی مرا یاری می‌داد و با مال خود کمک می‌کرد و غم از دلم می‌زدود.»

پیامبر اکرم پیکر پاک او را در حجون با دست‌های خویش به قبر گذاشت و از شدت حزن و اندوه سال وفات او را که با فاصله اندکی از رحلت ابوطالب رضی الله عنه رخ داده بود، عام الحزن (سال اندوه) نامید.

امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه به پاس خدمات آن دو بزرگوار به جهان اسلام اشعاری جانسوز سروده و در بخشی از آن حزن و ماتم قلبی خویش را بیان داشته است:

نگاهی به آموزه های تربیتی در زندگی حضرت خدیجه رضی الله عنها

حضرت خدیجه همسر گرامی رسول اکرم صلی الله علیه و آله، ۶۸ سال پیش از هجرت نبوی صلی الله علیه و آله در شهر مکه به دنیا آمد. پدر وی خویلد بن اسد و مادرش فاطمه دختر زائده بن اصم می‌باشد. او در چهل سالگی با حضرت محمد صلی الله علیه و آله که ۲۵ سال از عمر شریفش را سپری کرده بود ازدواج نمود. بنابر قول مشهور ثمره ازدواج خدیجه شش فرزند به نام‌های قاسم، عبدالله، رقیه، زینب، ام کلثوم و فاطمه رضی الله عنهن بود.

قبل از اسلام وی به خاطر دارا بودن صفات پسندیده و فضائل اخلاقی و پاکدامنی، «طاهره» لقب گرفت.

ثروت خدیجه در میان اهل مکه بی نظیر بود و اهالی مکه با اموال وی به صورت مضاربه ای تجارت می‌کردند. خدیجه پس از ازدواج با پیامبر همه آن ثروت را در اختیار حضرت رسول نهاد و بدین ترتیب از جنبه اقتصادی، دین اسلام را تقویت نموده و در گسترش آن نهایت تلاش خود را به جای آورد.

مقام او در نزد پیامبر اکرم به حدی بود که در مدت ۲۵ سال زندگی مشترك با این بانوی با عظمت، آن حضرت به خاطر تکریم وی با هیچ زنی ازدواج نکرد و بهترین دوران جوانی خویش را به وی بخشید. بعد از رحلت

السَّلَامُ عَلَیْكُمْ يَا هَوَاءَ الْبَنُو

برجسته و بانوی نمونه در جهان اسلام درس‌ها آموخته و با شناخت فضائل و مناقب آن بزرگوار، از او به عنوان اسوه و الگوی تربیتی پیروی کنیم.

۱- فضائل اخلاقی و علمی

مطالعه تاریخ زندگی حضرت خدیجه علیها السلام نشان می‌دهد که او هم در دوران جاهلیت و هم بعد از بعثت خاتم الانبیاء دارای فضائل اخلاقی و کمالات معنوی بوده است.

او در جامعه خود به عنوان يك الگوی زن برتر، تاثیر بسزایی در گسترش صفات نیک انسانی داشته است. سخاوت، کرامت، ایثار و فداکاری، عفت و پاکدامنی، دوران‌دیشی و درایت و توجه به مستمندان، عطوفت و مهربانی و صبر و استقامت، از جمله فضیلت‌های پسندیده ایست که صفحات تاریخ این زن نمونه را نشان می‌دهد.

به همین جهت آن بانوی یگانه در میان زنان رسول خدا شرایط هم کفو بودن را احراز نمود و يك همتای واقعی برای حضرت محمد صلی الله علیه و آله بود. عدم ازدواج مجدد پیامبر اکرم در زمان حیات خدیجه کبری علیها السلام نشانگر جاذبه های معنوی و فضائل اخلاقی بی شمار در وجود آن حضرت است، که بدون تردید برخوردار از آن صفات نقش مهم و اساسی در زندگی رسول خدا داشته است.

به همین جهت پیامبر این بانوی تربیت یافته را از برترین

اعینی جودا بارك الله فيكما
على هالكين لا تری لهما مثلا

على سيد البطحاء وابن رئيسها
وسيدة النسوان اول من صلی

مهذبة قد طيب الله خيمها
مباركة والله ساق لها الفضلا

فبت افاسی منهما الهم والثكلا
مصابهما ادجی الی الجو والهواء (۱)

«ای چشمان من! احسنت بر شما، [اشک بریزید] در فراق آن دو بزرگواری که نظیر ندارند. بر سرور سرزمین بطحاء و فرزند رئیس آن و بر بانوی بانوان که نخستین نمازگزار بود. (آن بانوی) پاکدامنی که خداوند خصلت‌های او را پاکیزه کرده است. (بانوی) مبارکی که خداوند برتری را به سوی او رانده است.»

مصیبت این دو عزیز فضا را بر من تیره و تار ساخته و [از این پس] شب‌ها را در اندوه و حزن این دو سر می‌کنم.»

در این نوشتار بر آن شدیم که نقش این بانوی خجسته را در گسترش آموزه های مکتب تربیتی اسلام مورد توجه قرار داده و مواردی قابل توجه از آن را به خوانندگان گرامی تقدیم داریم. به امید این که بتوانیم از این شخصیت

السَّلَامُ عَلَیْكُمْ كَمَا أَهْلَكُمُ الْبُؤْسُ

از نظر عقل و درایت و زیرکی بر تمام زنان حتی بسیاری از مردان معاصر برتری داشت. بنابراین او دارای تمام کمالات و امتیازهایی بود که يك زن می تواند داشته باشد.

با توجه به نکات یاد شده، خدیجه به عنوان اولین بانوی مسلمان در ترویج فرهنگ اسلامی و الگوهای يك زن مسلمان و با کمال، نقش والای خود را ایفا کرده است و بانوان بسیاری از تربیت عملی وی درس‌ها آموخته‌اند.

اهمیت فضائل اخلاقی و کمالات انسانی در وجود این بانوی با فضیلت آنگاه به اوج خود می‌رسد که نگاهی به وضع زن در ایام جاهلیت و قبل از بعثت پیامبر اکرم بیندازیم.

زن در آن روز نه تنها از حقوق خود محروم بود و با رقت‌آورترین وضع زندگی می‌کرد، بلکه به عنوان مایه ننگ و عار و موجودی شوم زنده به گور می‌شد.

خدیجه در چنین عصری اثبات نمود که يك زن نه تنها حق حیات دارد و باید حقوق مسلم خود را طلب نماید، بلکه می‌تواند با اعمال شایسته و تلاش و کوشش، به مرحله‌ای برسد که خداوند متعال به او سلام برساند؛ همچنان که امام باقر علیه السلام از پیامبر اکرم نقل می‌کند: شبی که در معراج بودم، به هنگام بازگشت از سفر معراج به جبرئیل گفتم: ای جبرئیل! آیا خواسته‌ای از من داری؟ گفت: خواهش من این است که از طرف خداوند و من، به خدیجه سلام برسانی. (۳)

زنان بهشتی شمرده و می‌فرماید: «افضل نساء اهل الجنة خدیجة بنت خویلد و فاطمة بنت محمد و مریم بنت عمران و آسیة بنت مزاحم امرأة فرعون (۲)؛ بهترین زنان اهل بهشت عبارتند از: خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر محمد و مریم دختر عمران و آسیه دختر مزاحم [یعنی] زن فرعون.»

مشرکان با سخنان توهین آمیز و اعمال وقیحانه‌ای پیامبر اکرم را ناراحت می‌کردند و از این ناحیه مشکلات فراوانی پیش روی پیامبر اکرم بود، اما همه این گرفتاری‌ها به وسیله خدیجه علیها السلام جبران می‌شد.

او شخص پیامبر و مشکلات آن حضرت را آگاهانه درک می‌کرد و بدین جهت در پیشرفت اهداف آن حضرت تلاش می‌نمود و سخنانش را تصدیق می‌کرد و او را از تمام غم‌ها و غصه‌ها می‌رهانید.

وفاداری این بانوی آسمانی در راه رسیدن به اهداف والای همسر خویش، مورد توجه سیره نویسان و محققان قرار گرفته است. او از اولین لحظات بعثت، به رسول خدا ایمان آورد و تا آخرین لحظات بر ایمان خود پای فشرد و لحظه‌ای شك و تردید به دل نداد.

گذشته از فضائل اخلاقی، او از کمالات علمی نیز برخوردار بود. تاریخ گواهی می‌دهد که خدیجه در مورد دانش عصر خود اطلاعات فراوانی داشت و از کتاب‌های آسمانی آگاه و

السَّلَامُ عَلَیْكِ يَا هَوَا ابْنَتِ نَبِيِّ

۲- پرورش فرزندان صالح

است و نگران تنهایی و بی یآوری حضرت محمد صلی الله علیه و آله می باشد، به مادرش دلداری داده و گفت: «یا اماه! لاتحزنی ولا ترهبی فان الله مع ابی (۵)؛ مادر جان! اندوهگین و مضطرب نباش، زیرا خداوند یار و یاور پدرم می باشد.»

امامان معصوم علیهم السلام نیز همیشه به وجود چنین مادری افتخار می کردند؛ همچنان که حضرت مجتبی علیه السلام هنگامی که با معاویه مناظره می کرد، در مورد یکی از علل انحراف معاویه از محور حق و انحطاط اخلاقی وی و سعادت و خوشبختی خود به نقش مادر در تربیت افراد اشاره کرده و فرمود: معاویه! چون مادر تو «هند» و مادر بزرگت «نثیله» می باشد [و در دامن چنین زن پست و فرومایه ای پرورش یافته ای] این گونه اعمال زشت از تو سر می زند و سعادت ما خانواده در اثر تربیت در دامن مادرانی پاک و پارسا همچون خدیجه علیها السلام و فاطمه علیها السلام می باشد. (۶)

هنگام رحلت حضرت خدیجه، فاطمه علیها السلام که در حدود پنج سال داشت شدیداً بی تابی می کرد و به دور پدر بزرگوارش می چرخید و می گفت: «پدر جان! مادرم کجاست؟»

حضرت جبرئیل نازل شد و فرمود: یا رسول الله! خداوند می فرماید: سلام ما را به فاطمه برسان و به او اطلاع بده که مادرش خدیجه در خانه های بهشتی با آسیه و مریم زندگی می کند.

بدون تردید، مادر به عنوان مؤثرترین عامل محیطی و وراثتی در پرورش و رشد شخصیت کودک نقش به سزایی دارد. حضرت خدیجه علاوه بر این که به نص قرآن مادر روحانی همه مؤمنین است، به عنوان مادری شایسته و با ایمان در دامن خویش، فرزندان نیک و صالحی برای رسول خدا تربیت نمود.

وی شش فرزند برای پیامبر به دنیا آورد و در دامن پر مهر خویش پرورش داد که در میان آن ها حضرت فاطمه علیها السلام از رتبه خاصی برخوردار است. دختری که رهبری اسلام بعد از پیامبر اکرم و حضرت علی علیه السلام از نسل او پدید آمد و ادامه یافت.

این دختر با مادرش آنچنان ارتباط تنگاتنگ داشت که هنگام رحلت حضرت خدیجه، فاطمه علیها السلام که در حدود پنج سال داشت شدیداً بی تابی می کرد و به دور پدر بزرگوارش می چرخید و می گفت: «پدر جان! مادرم کجاست؟» حضرت جبرئیل نازل شد و فرمود: یا رسول الله! خداوند می فرماید: سلام ما را به فاطمه برسان و به او اطلاع بده که مادرش خدیجه در خانه های بهشتی با آسیه و مریم زندگی می کند. (۴)

این دختر پاکیزه، هنگام رحلت مادر وقتی احساس کرد که حضرت خدیجه شدیداً در فراق او و پدر ارجمندش ناراحت

السَّلامُ عَلَیْكِ يَا هَوَا ابْنَتِ النَّبِيِّ

بسیار مورد علاقه پیامبر اکرم بود. او بت‌های مشرکان را می‌شکست (۹) و در جنگ جمل در رکاب حضرت علی علیه‌السلام به شهادت رسید. (۱۰) و (۱۱)

۳- توجه به نیازهای عاطفی و خواسته‌های فرزندان

مهرورزی و محبت به کودکان و رفع نیازهای معنوی و عاطفی فرزندان، یکی دیگر از اصول تربیتی اسلام می‌باشد.

حضرت خدیجه به عنوان يك مادر دلسوز و مربی آگاه در این مورد حساسیت ویژه‌ای داشت. ماجرای زیر بیانگر این ویژگی حضرت خدیجه می‌باشد.

در ایام بیماری خدیجه که به مرگ وی انجامید، روزی اسماء بنت عمیس به عیادتش آمد، او خدیجه را گریان و ناراحت مشاهده کرد و به او دل‌داری داده و گفت: تو از بهترین زنان عالم محسوب می‌شوی، تو تمام اموالت را در راه خداوند بخشیدی، تو همسر رسول گرامی اسلام هستی و بارها تو را به بهشت بشارت داده است. با این همه چرا گریان و نگران هستی؟

خدیجه علیها السلام فرمود: اسماء! من در فکر این هستم که دختر هنگام ازدواج نیاز به مادر دارد تا نگرانی‌ها و اسرارش را به مادر بگوید و خواسته‌هایش را به عنوان محرم اسرار مطرح نماید، فاطمه کوچک است، می‌ترسم کسی نباشد

امام حسین علیه السلام در روز عاشورا برای معرفی خویش و آگاه کردن دل‌های بیدار، به مادرش فاطمه علیها السلام و مادر بزرگ شایسته و فداکارش حضرت خدیجه اشاره نموده و فرمود: «شما را به خدا قسم می‌دهم! آیا می‌دانید که مادر من «فاطمه زهرا» دختر محمد است؟! گفتند: آری [... فرمود: [شما را به خدا قسم می‌دهم! آیا می‌دانید که مادر بزرگ من خدیجه دختر خویلد، نخستین زنی است که اسلام را پذیرفت؟! گفتند: آری. » (۷)

حضرت خدیجه علاوه بر این که در دامان پر مهر و عطوفت خویش فرزندان پیامبر را پرورش داد، فرزندان شایسته‌ای را نیز قبل از ازدواج با پیامبر تربیت کرده بود که از جمله آن‌ها هند بن ابی‌هاله می‌باشد.

او (هند) در مدت سه شبانه‌روزی که پیامبر اکرم در هنگام هجرت در غار ثور مخفی شده بود، به همراه علی علیه السلام دور از چشم مشرکان مکه محرمانه به پیامبر صلی الله علیه و آله آذوقه می‌برد و برمی‌گشت.

وی مردی بزرگوار، شریف، فصیح و محدث بود و از شوهر دیگر خدیجه به نام ابی‌هاله بن زراره تمیمی متولد شده بود. (۸)

هند پسر خدیجه همان کسی است که امام حسن علیه السلام به عنوان دایی خود از وی نام می‌برد. وی اوصاف و شمایل رسول خدا را برای امام مجتبی علیه السلام توصیف می‌کرد و

السلام علیکم ایها الذین آمنوا

نیز برخوردار بود. تاریخ گواهی می دهد که خدیجه در مورد دانش عصر خود اطلاعات فراوانی داشت و از کتاب های آسمانی آگاه و از نظر عقل و درایت و زیرکی بر تمام زنان حتی بسیاری از مردان معاصر برتری داشت. بنابراین او دارای تمام کمالات و امتیازهایی بود که یک زن می تواند داشته باشد.

همچنین حضرت خدیجه در مورد آینده دختر خردسال خویش خطاب به پیامبر اکرم دغدغه هایی را به این ترتیب بیان نمود: یا رسول الله! این دختر من - با اشاره به حضرت فاطمه رضی الله عنها - بعد از من غریب و تنها خواهد شد. مبادا کسی از زنان قریش او را آزار برساند، مبادا کسی به صورتش سیلی بزند، مبادا کسی صدای خود را بر روی او بلند کند، مبادا کسی با او رفتاری تند و خشن داشته باشد. (۱۴)

۴- رعایت آیین شوهرداری

یکی از برنامه های تربیتی اسلام، آموزش آیین شوهرداری به بانوان می باشد. اگر به آمار اختلافات خانوادگی و طلاق و ناهنجاری های خانواده ها توجه شود، بخش قابل توجهی از این مشکلات به رفتارهای بانوان و زنان و دختران جوان بر می گردد و این همه، به خاطر ناآگاهی و عدم توجه به حقوق شوهران، رعایت نکردن آداب معاشرت، عدم آگاهی از اصول شوهرداری در اسلام است. حضرت خدیجه رضی الله عنها در ترویج آیین شوهرداری اسلامی و

که متکفل کارهای وی در هنگام عروسی شود و برایش مادری کند.

اسماء بنت عمیس گفت: ای بانوی من! نگران نباش من با تو عهد می کنم که اگر تا آن موقع زنده ماندم به جای تو برای فاطمه مادری کنم و نیازهای روحی و عاطفی وی را برطرف نمایم.

بعد از وفات خدیجه رضی الله عنها هنگامی که شب ازدواج حضرت فاطمه رضی الله عنها فرا رسید، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: همه زن ها از اتاق عروس خارج شوند و کسی در آنجا باقی نماند. همه رفتند، اما پیامبر اکرم متوجه شد که هنوز اسماء بنت عمیس در اتاق باقی مانده است. فرمود: آیا نگفتم همه زنان بیرون روند؟

اسماء گفت: چرا یا رسول الله من شنیدم و قصد مخالفت با فرمایش شما را نداشتم، ولی عهد من با خدیجه مرا بر آن داشت که در این جا بمانم؛ چون با خدیجه پیمان بسته ام که در چنین شبی برای فاطمه مادری کنم. (۱۲)

حضرت رسول اکرم با شنیدن این سخن به گریه در آمد و فرمود: تو را به خدا سوگند برای این کار ایستاده ای؟ اسماء عرض کرد: آری. پیامبر دست به دعا برداشته و برای اسماء بنت عمیس دعا کرد. (۱۳)

حضرت خدیجه گذشته از فضائل اخلاقی، از کمالات علمی

السَّلَامُ عَلَيَّ كَمَا أَهْلَكَ النَّبِيُّ

رعایت حقوق همسر، نهایت تلاش را به عمل می آورد. **(ب) طرح غیرمستقیم خواسته ها**

بدون شك هر زنی از شوهر خویش انتظارات و توقعاتی دارد. این درخواست‌های معقول زن، اگر در محیطی محبت آمیز و همراه با حفظ حریم‌های اخلاقی باشد، امری پسندیده تر و جذاب خواهد بود. اگر این خواسته ها به صورت غیرمستقیم انجام گیرد، در تحکیم روابط خانوادگی و افزایش محبت تأثیری فوق العاده خواهد داشت.

حضرت خدیجه علیها السلام خدمات زیادی را در خانه پیامبر اکرم انجام داده و صدمات فراوانی متحمل شده بود، از این رو به صورت طبیعی می توانست انتظارات و توقعاتی را نیز از آن حضرت داشته باشد، اما او هیچ‌گاه خواسته های شخصی خویش را به صورت مستقیم بیان نمی کرد بلکه سعی می کرد آن‌ها را به عنوان يك پیشنهاد و یا خواهش غیر مهم و در کمال ادب و احترام مطرح نماید.

حضرت خدیجه در آستانه وفات خویش هنگامی که وصیت‌های خود را بیان می کرد، آن‌ها را در قالب يك گفت و گوی صمیمانه و محبت آمیز مطرح نمود. وی خطاب به پیامبر اکرم عرض کرد: «یا رسول الله! چند وصیت دارم، البته من در حق تو کوتاهی کردم، مرا عفو کن.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هرگز از تو تقصیری مشاهده نکردم. تو نهایت درجه تلاش خود را به کار گرفتی و در خانه من زحمات و مشکلات زیادی را متحمل شدی و تمام دارایی

حضرت خدیجه علیها السلام با شیوه های مختلفی فضای خانواده را آرام نگاه داشته و امنیت روحی و روانی را برای شوهر و فرزندان برقرار و زمینه را برای رشد فضائل اخلاقی فراهم می آورد.

در اینجا به برخی از روش‌های تکریم شوهر و همسررداری حضرت خدیجه اشاره می کنیم:

الف) ابراز محبت:

حضرت خدیجه در فرصت‌های مناسب به همسر گرمی خویش ابراز علاقه و محبت می کرد. او در قالب اشعاری زیبا درباره پیامبر اکرم، مکنونات قلبی خویش را چنین ابراز می دارد:

فلوانی امشیت فی کل نعمة
و دامت لی الدنيا و ملک الاکاسرة
فما سویت عندی جناح بعوضة
اذالم یکن عینی لعینک ناظرة (۱۵)

«اگر تمام نعمت‌های دنیا و سلطنت‌های پادشاهان را داشته باشم و ملک آن‌ها همیشه از آن من باشد، به نظر من به اندازه بال پشه ای ارزش ندارد زمانی که چشم من به چشم تو نیفتد.»

السلام علیکم وعلیٰ آله وعلیٰ ذریٰئکم

- خود را در راه خدا مصرف کردی. حضرت خدیجه علیها السلام عرض کرد: یا رسول الله! می خواهم خواسته ای را توسط دخترم فاطمه به شما برسانم و شرم دارم آن را مستقیماً بازگو نمایم.
- پیامبر از منزل خدیجه بیرون رفت. آن گاه خدیجه دخترش فاطمه را صدا کرد و به او گفت: عزیزم! به پدر بزرگوارت بگو که مادرم می گوید: من از قبر هراسناکم، دوست دارم مراد در لباسی که هنگام نزول وحی به تن داشتی کفن کرده و در قبر بگذاری. فاطمه علیها السلام به نزد پدر آمده و پیام مادرش را رساند. پیامبر آن لباس را برای خدیجه فرستاد.
- هنگامی که فاطمه علیها السلام آن را آورد، نشاط زیادی وجود خدیجه را فرا گرفت. آن گاه حضرت خدیجه با دلی آرام چشم از جهان فرو بست. پیامبر اکرم مشغول تجهیز و غسل و حنوط وی شد، هنگامی که خواست خدیجه را کفن کند، حضرت جبرئیل امین نازل شد و گفت: یا رسول الله! خداوند سلام می رساند و می فرماید: کفن خدیجه به عهده ماست و آن یک کفن بهشتی خواهد بود. پیامبر اکرم اول با پیراهن خود و از روی آن با کفن بهشتی خدیجه را کفن کرد.
- (۳) بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۳۸۵.
- (۴) امالی شیخ طوسی، ص ۱۷۵.
- (۵) فرهنگ سخنان حضرت فاطمه علیها السلام، ص ۱۶۴.
- (۶) الاحتجاج، طبرسی، ج ۱، ص ۲۸۲.
- (۷) الامالی شیخ طوسی، ص ۴۶۳.
- (۸) همان.
- (۹) اکمال الکمال، ج ۱، ص ۱۱۹.
- (۱۰) مکارم الاخلاق، ص ۱۱.
- (۱۱) برخی از متفکران اسلامی معتقدند که حضرت خدیجه قبل از حضرت رسول صلی الله علیه و آله ازدواج نکرده بود و فرزندی همچون هند خواهرزادگان وی بودند که حضرت خدیجه آنان را در دامان خود پرورش داد.
- (۱۲) اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۳۸۰.
- (۱۳) شجره طوبی، ج ۲، ص ۳۳۴.
- (۱۴) همان.
- (۱۵) مستدرک سفینه البحار، ج ۵، ص ۴۴.
- (۱۶) خدیجه، علی محمد علی دخیل، ص ۳۱.
- (۱۷) بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۳۱.
- (۱۸) کشف الغمه، ج ۲، ص ۱۳۲.
- منبع: مجله مبلغان، شماره ۳۵، عبدالکریم پاک نیا.

پی نوشت ها:

- (۱) بحار الانوار، ج ۳۵، ص ۸۴۳ دیوان امام علی علیه السلام، ص ۳۵۹ و مستدرک سفینه البحار، ج ۴، ص ۷۳.
- (۲) مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام، ج ۲، ص ۱۸۶.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّةَ بَيْنَ
الَّذِينَ يَرْضَاهُ لِيُخْرِجَهُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ
وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

عَبْدُ اللَّهِ
وَالْمَوْلَى
عَبْدُ اللَّهِ